

the ideologists of concept of the border position of Belarus. «The other» in M. Haretsky is not only the representative of the other nationalities (Poles, Jews, Russian, Lithuanian, German), but also a representative of another social group. M. Haretsky continues the tradition started by F. Bogushevich: identification of the Belarusian with layers of the society. «Others» in the works of the writer 20–30-ies are the Bolsheviks. Mechanisms of colonization is given in the works of M. Haretsky. M. Haretsky recalls some national stereotypes.

Key words: the other, a borderline position, nationality, social group, the pattern, colonization.

Статья поступила в редколлегию
14.02.2013 г.

УДК 821.161.2+821.162.1

Наталія Мочернюк

Взаємодія літератури й мистецтва. Теоретичний досвід українського та польського літературознавства

У статті окреслено проблематику вивчення взаємозв'язків і взаємодії літератури з образотворчим мистецтвом, презентовану українським та польським літературознавством. Звернуто увагу на методологічні пріоритети сучасної науки про літературу. Заакцентовано на дослідженнях, присвячених вивченню творчості митців-універсалістів. Проаналізовано особливості наукової термінології в аспекті міжвидової взаємодії мистецтв, актуальної для українського та польського літературознавства. Порівняльний огляд має на меті вказати на вартісні теоретико-методологічні проекти, які потрібно розвивати в подальших літературознавчих студіях.

Ключові слова: література, мистецтво, взаємодія літератури й мистецтва, синтез мистецтв, кореспонденція мистецтв, інтермедіальність.

Постановка наукової проблеми та її значення. У літературознавстві ХХ і ХХІ ст. увиразнилися тенденції до розширення простору досліджень, залучення методологічного досвіду інших галузей знань, інтегративні процеси в гуманітарних дисциплінах на перетині спільних проблем. Як слушно зазначає Ришард Нич, підсумовуючи свої роздуми про кризу теорії, «здобуті сучасною теоретичною думкою риси плюралізму, лабільності й релятивності (локальної правомірності) супроводжуються різким розширенням масштабу її застосування – як на дискурси інших галузей гуманітарної науки, так і на простір семіотизованих практик суспільного та культурного життя» [9, с. 37]. Проблема вивчення взаємозв'язків і взаємодії літератури з іншими мистецтвами актуалізована в сучасному літературознавстві власне у зв'язку із розширенням масштабу дії теоретичної думки й належить, як вважає Дмитро Наливайко, до центральних у компаративістиці [8, с. 19]. Зіставлення теоретичного досвіду українського та польського літературознавства щодо складної проблематики міжмистецьких взаємодій має на меті обмін цікавими методологічними пропозиціями.

Мета та завдання. Мета статті – з'ясування популярної тематики відповідних студій у Польщі та Україні, проблематики, методологічних стратегій, застосованих у таких дослідженнях, а також особливостей термінологічного інструментарію, частовживаного в польській та українській науках про літературу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів. В українському літературознавстві проблеми міжвидової взаємодії, а зокрема художньої реалізації зв'язків літератури та образотворчого мистецтва, опрацьовувалися на матеріалі творчості різних письменників. Цілісність осмислення цих питань притаманна роботам, присвяченим творчості митців-універсалістів. Саме в такому ключі виконано дослідження Лесі Генералюк «Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва» (2008) [6], яка запропонувала методологію для дослідження творчості так званих Doppelbegabungen, а також окреслила загальний дискурс теорії міжвидової взаємодії, представлений у статті «Взаємодія літератури і мистецтва. Начерк теорії словесно-візуальних інтеракцій». Помітно, що авторка

використовує досвід зарубіжного літературознавства, особливо польського, а це, безперечно, стало одним із чинників наукової глибини її праці.

Минулоріч вийшла друком монографія Наталії Гавдици «Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого», основа якої – кандидатська дисертація. Дослідниця простежує перегуки літератури й живопису у творчості автора, тобто на рівні дотичності різних мистецтв із наслідками взаємного обміну, а також на рівні взаємозбагачення (за Л. Генералюк) [4]. Провідними методами аналізу в праці є біографічний, генетичний та порівняльно-історичний.

Крім того, привертають увагу й інші дослідження міжмистецьких діалогів кінця ХХ – початку ХХІ ст.: «Мелодії і барви слова. Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст.» Олександра Рисака (1996), «Художнє мислення перехідного часу (російська література і живопис кінця ХІХ – початку ХХ ст.)» Валентини Силантьєвої (2002), а також роботи Орести Мацяк «Синтез мистецтв у прозі О. Кобилянської. Проблема самототожності письменниці» (2006); Марії Фоки «Синкретизм образного світу П. Тичини» (2009), Оксани Мельник «Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація» (2009) й інші, у яких, принаймні в одному з розділів, порушується питання мистецької інтеракційності. Певна річ, це не всі імена дослідників, котрі бралися за цю тему. Про це свідчать програми конференцій, присвячених тематиці міжмистецьких взаємодій, що включають чимало наукових доповідей на різному матеріалі, та праці наукових збірників. Так, у 2011 р. кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича провела міжнародну наукову конференцію «Генеza жанрових форм в контексті інтемедіальності». Окрема секція «Інтермедіальний простір кінця ХХ – початку ХХІ століть» працювала під час Всеукраїнської наукової конференції «Літературний процес: структурно-семіотичні площини» (2012, Київський університет імені Бориса Грінченка), секція «Мистецький синтез» – Всеукраїнської наукової конференції «Поліфонія української літератури» (2013, Житомирський державний університет імені Івана Франка) тощо.

Варто вирізнити Луцьк як окремий український центр із дослідження проблематики міжмистецьких взаємодій, адже тут уже традиційно відбуваються тематичні конференції, видаються наукові збірники «Волинь філологічна» (2008, 2010), у яких висвітлюються проблеми синтезу мистецтв в українській літературі; працюють над цікавими науковими роботами літературознавці. Започатковано цю магістраль досліджень ще науковою діяльністю О. Рисака, монографія якого дала імпульси для роздумів багатьом дослідникам міжмистецьких процесів.

Польське літературознавство також демонструє стійкий інтерес до міжмистецьких взаємодій, причому вже вартісні напрацювання в різних напрямках дослідження цієї міждисциплінарної проблематики. Про це свідчать компаративістичні колективні праці, наприклад збірники, видані Польською академією наук [14], краківські видання [12] тощо. Серед польських дослідників питання взаємодії літератури й візуальних мистецтв порушували Йоанна Бельська-Кравчик, Гражина Бобілевич, Северина Вислоух, Адам Дзядек, Міхал Гловінський, Аліна Ковальчикова, Вальдемар Оконь та інші. Літературознавчий напрям, який особливу увагу приділяє митцям-універсалістам, також представлений цікавими науковими знахідками. Так, варта уваги робота Магдалени Попель, яка здійснила комплексний аналіз творчості поета-художника Станіслава Виспянського [15].

Потрібно відзначити серед цих праць важливі теоретичні роботи Северини Вислоух. Прикметно, що текст дослідниці «Література й візуальний образ. Простір структурної спільності мистецтв», який є підсумком її міркувань й аналізу, здійсненого в книжках «Literatura a sztuki wizualne» (1994), «Literatura i semiotyka» (2001), увійшов в антологію текстів «Теорія літератури в Польщі», видану в Україні у 2008 р. Вважаємо, що сформульовані науковцем засади правитимуть за методологічні вектори майбутнім дослідникам. Зокрема, ідеться про те, що «структурна спільність видів мистецтва полягає не в повторюваності тих самих операцій, які виконуються в іншому матеріалі: у мові, на полотні чи на екрані. Поле її діяльності в літературному творі є стиль і композиція» [3, с. 317]. Северина Вислоух спрямовує до аналізу відмінностей між видами мистецтв, акцентуючи їхнє важливе значення в пізнанні мистецького твору: «Тож ми не мусимо шукати спорідненості видів мистецтва, бо вона і так нам дана. Шукати треба відмінності. Вони свідчать про талант митця й маніфестують специфіку окремих дисциплін» [3, с. 321]. Очевидно, що активне звернення сучасного літературознавства до «малярської» проблематики дослідниця пов'язує з послабленням позицій структура-

лізму та розвитком семіотики. Варто нагадати, що на засадах структуралізму також назрівали цікаві відкриття в з'ясуванні специфіки міжмистецьких інтеракцій, тож дещо перебільшено роль структуралізму як гальма в розвитку теорії міжвидової взаємодії. Природно, що семіотика – це органічна методологія для аналізу зв'язків літератури з образотворчим мистецтвом. С. Вислоух привертає увагу саме до семіотичної методології. Треба відзначити, що інші польські дослідники охоче йдуть цим шляхом.

Українські студії дотримуються історико-генетичного методу як провідного. Водночас Леся Генералюк, виробляючи власну методологію дослідження творчості митця універсального типу, включає в комплекс методів, зокрема, й інтерсеміотичний, іконологічний, контекстуальний тощо. Щодо семіотики думка дослідниці стримана. Так, аналізуючи студії, виконані в семіотичному руслі, авторка застерігає: «Проте принцип перекодування образів (зазвичай уживається “знаків”) однієї моделюючої системи в іншу, що становить суть цього терміна, виказує певну механічність його застосування, завдяки чому контакти суміжних мистецтв аналізуються здебільшого на зрізі взаємодоповнення й перегуку, наприклад малюнки-ілюстрації до літературних творів, інсценівки, екранізації, комікси тощо. Також виникають певні сумніви на ґрунті відсутності врахування інтерсеміотикою процесуальності й тонких психофізіологічних механізмів, котрі визначають форми та якісні параметри міжвидової взаємодії» [5, с. 86]. Однак ці аспекти обумовлюють інші методології, а семіотика продуктивна саме як «жорстка» методологія, результати аналізу якої можуть бути верифікованими. Власне, семіотика заслуговує активнішого застосування в дослідженнях мистецької інтеракційності українських літературознавців. І тут досвід польської теоретичної думки заслуговує на врахування й наукове освоєння. Вважаємо, що видання антології зі статей провідних польських учених, які займаються вивченням питань міжмистецьких взаємодій, на зразок виданих Києво-Могилянською академією антологій «Література. Теорія. Методологія» та «Теорія літератури в Польщі», було б помітним явищем наукового життя в Україні.

Обумовимо й окремі нюанси термінології, частовживаної в польській та українській науках про літературу. Уже побіжний огляд праць навіть на рівні номінацій указує на особливу популярність в українському літературознавстві поняття «синтез мистецтв». Натомість польські науковці частіше у своїх дослідженнях послуговуються такими термінами, як «кореспонденція мистецтв», «взаємовисвітлення мистецтв». Та цікаво, що словникова стаття «синтез мистецтв» у польській Вікіпедії вирізняється ґрунтовністю підходу й великим обсягом, на відміну від російської статті. Українське пояснення цього поняття взагалі відсутнє.

Отже, які аргументи на користь актуальності «синтезу мистецтв» як дефініції? О. Рисак у вже згаданій монографії наводить три типи художнього синтезу: як можливе поєднання різних видів мистецтва для посилення виражально-зображальних засобів єдиного художнього задуму; як особлива група синтетичних мистецтв (театр, цирк, естрада, кіно); як переклад твору мистецтва з мови одних на мову інших видів [10, с. 22]. Отже, у першому значенні цей термін уживається в більшості досліджень поетики творів, багатих на міжмистецькі перегуки, і саме таке використання викликає полеміку. Другий тип усталений та прописаний не лише в літературознавстві, а й в естетиці; третій, на мою думку, відсилає до семіотичних стратегій.

Зосередимо увагу на синтезі «як можливому поєднанні різних видів мистецтва для посилення виражально-зображальних засобів єдиного художнього задуму». Дослідники неодноразово висловлювалися з цього приводу. О. Рисак писав: «Концепцію синтезу мистецтв можна попередньо виразити у такій тезі: зв'язок поміж видами мистецтв має характер не зовнішнього стику, а внутрішнього, органічного взаємопроникнення» [10, с. 60]. Отже, адсорбування словом кольору чи перетворення музичних інтонацій сприймається як внутрішнє взаємопроникнення, а ці та інші особливості тексту становлять інтерес у дослідженні синтезу.

Поняття «синтез мистецтв» пов'язане з пошуком універсальної мови мистецтва. Невипадково в цьому контексті постійно згадується концепція *Gesameltkunstwerk*. Тому таке поняття прикладне, передусім, для естетики романтизму, а згодом і символізму. Разом із тим його «приміряють» і до інших епох та письменників. Отож воно незмінно має коло прихильників, хоча варто зазначити, що

терміна «синтез мистецтв» не містить жодне з літературознавчих енциклопедично-довідкових видань в Україні.

«Явище свого роду симбіотичне, близьке до мутуалізму, коли завдяки цілеспрямованій співдії двох чи більше видів мистецтва, свідомому використанню у сфері одного мистецтва засобів іншого з'являється нова мутуальна форма, покликана всебічно активізувати сенсори та уяву реципієнта. Синтез також ґрунтується на використанні зі сфери суміжних мистецтв деяких прийомів, методів і формотворчих засобів, що переважно реалізуються у творчості одного автора, школи чи напрямку; він кардинально змінює стиль, пропонуючи нові синтетичні форми образності, метафоричності, символіки», – слушно пише Л. Генералюк [5, с. 85]. Важливо заакцентувати на появі «нової мутуальної форми», яка з'являється саме завдяки синтезу. Ореста Мацяк, яка досліджувала синтез мистецтв у творчості Ольги Кобилянської, присвячує питанню синтезу мистецтв окремий теоретичний розділ, у якому доводить легітимність такого терміна власне в зазначеному першому типі. Розуміючи, що умовний, уявний зв'язок між такими самодостатніми видами мистецтва, як література й малярство, наприклад, до типових не належить, дослідниця проводить аналогію між мистецьким синтезом і синтезом хімічним: «Як синтез хімічний, так і синтез мистецький є цілеспрямованим, свідомим, проводиться з урахуванням особливостей компонентів і передбачає створення якісно нового явища. Крім того, між мистецтвами в процесі синтезу встановлюється зв'язок, що підрядністю, міцністю, органічністю нагадує взаємодію між компонентами утворюваної в ході хімічної реакції сполуки» [7, с. 6]. Стосовно витворення в результаті синтезу нової образності О. Мацяк відзначає, що йдеться, передусім, про якісно нове сприйняття твору. Вважаємо, що на це літературознавче питання відповідь дає естетика. Так, морфологія мистецтва обумовлює поділ мистецтв на часові й просторові за онтологічним (за матеріальним носієм образності) та гносеологічним критеріями. Отже, останнє твердження пов'язане саме з переходом на гносеологічні засади. Дослідниця застерігає від плутанини та синонімізації понять «синтез мистецтв» і «взаємодія», «симбіоз», «інтеграція», «трансформація», «кореспонденція» [7, с. 7]. Висловлюючи згоду із запропонованим розмежуванням, усе ж вважаю, що «кореспонденція» не є «надто образною для постійного наукового вжитку». І цей термін, актуальний у просторі польського літературознавства, як і багато інших цікавих методологічних пропозицій, варто було запозичити.

Отже, синтез мистецтв передбачає таку взаємодію видів мистецтв, при якій кожен із них, виступаючи з певним ступенем самостійності, набуває нових якостей. Художній образ, що виникає на основі синтезу мистецтв, – якісно нове явище, що має складну, багатопланову структуру, недосяжну для певного окремого виду мистецтва. Уже згадана польська Вікіпедія подає таблицю, у якій розмежовано особливості синтезу й кореспонденції мистецтв. Зокрема, відзначено, що синтез мистецтв пов'язаний, передусім, із музикою та театром, а кореспонденція стосується насамперед поезії й малярства. Вважаємо, що є слушність у такому підході.

Порівняно новим у спільному науковому просторі є поняття інтермедіальності. Це наявність у мистецькому творі таких образних структур, які містять інформацію про інший вид мистецтва. Інтермедіальність передбачає смислову, семантичну взаємодію художніх кодів суміжних мистецтв, таким чином охоплюючи великий спектр питань синтезу мистецтв. Літературознавство виявилось готовим до засвоєння нового теоретичного досвіду. Уже є цікаві публікації українських і польських дослідників, у яких на конкретному художньому матеріалі проаналізовано залучення в поетику літератури окремих елементів інших видів мистецтв, які простежуються з погляду інтермедіальності, а також презентують теоретичні екскурси щодо кореляції нового поняття із відомим «синтезом мистецтв» [1; 2]. Як слушно пише Світлана Бортник, яка сміливо взялася розв'язати питання «синтез мистецтв чи інтермедіальність?», «за змістовим наповненням та функціональним призначенням інтермедіальності передували терміни «взаємодія мистецтв» та «синтез мистецтв», які в практиці досліджень використовувалися науковцями як синоніми» [2, с. 142]. Отже, засвоюючи новітні теорії, не варто нехтувати студіями попередників, які опрацьовували схожу проблематику в іншому термінологічному оформленні.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Здобутки у вивченні теорії міжвидової взаємодії, передусім взаємодії літератури й образотворчого мистецтва, які має польська та українська наука, заслуговують на взаємне опрацювання, що збагатить теоретико-методологічний апарат літературознавців. Теорія інтермедіальності може посприяти у вирішенні окремих питань, які виникли й залишилися не розв'язаними у зв'язку з поняттям синтезу мистецтв.

Джерела та література

1. Бобилевич Г. «Книга художника» как интермедиаальный дискурс / Г. Бобилевич // *Poznańskie Studia Slawistyczne*. – Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012. – Nr. 2. – S. 41–69.
2. Бортник С. Візуальні види мистецтва в романі «Кільці рож» Петра Карманського: синтез мистецтв чи інтермедіальність? / Світлана Бортник // *Волинь філологічна: текст і контекст. Явище синтезу мистецтв в українській літературі* : зб. наук. пр. – Вип. 6. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 141–149.
3. Вислоух С. Література й візуальний образ. Простір структурної спільності мистецтв / Северина Вислоух // *Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX–XXI ст.* – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 309–322.
4. Гавдида Н. Літературно-малярський дискурс творчості Богдана Лепкого : монографія / Наталія Гавдида. – К. : Смолоскип, 2012. – 228 с.
5. Генералюк Л. Взаємодія літератури і мистецтва. Начерк теорії словесно-візуальних інтеракцій / Леся Генералюк // *Studia methodologica*. – Тернопіль : РВВ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 81–89.
6. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва / Леся Генералюк. – К. : Наук. думка, 2008. – 544 с.
7. Мацяк О. М. Синтез мистецтв у прозі Ольги Кобилянської: проблема самототожності письменниці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. М. Мацяк. – Львів, 2006. – 21 с.
8. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики / Д. Наливайко // *Теорія літератури й компаративістика* / Дмитро Наливайко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 9–37.
9. Нич Р. Літературологія. Погляд на історію сучасної теоретико-літературної думки у Польщі / Ришард Нич // *Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX–XXI ст.* – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 12–37.
10. Рисак О. «Найперше – музика у слові»: проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. / О. Рисак. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 402 с.
11. Bobilewicz G. Wyobrażenia poetycka – Władysław Iwanow w kręgu sztuk / Grażyna Bobilewicz. – Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1995. – 384 s.
12. Dialog sztuk w kulturze Słowian wschodnich / pod red. J.Kapuścika. – Kraków : Collegium Columbinum, 2006 ; 2008.
13. Intersemiotyczność. Literatura wobec innych sztuk (i odwrotnie) / pod. red. S. Balbusa, A. Hejmeja, J. Niedźwiedzia. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2004. – 447 s.
14. Pogranicza i korespondencje sztuk / *Studia* pod red. T. Cieślakowskiej i J. Sławińskiego. – Wrocław : Ossolineum, 1980. – 296 s.
15. Popiel M. Współczesny artysta / Magdalena Popiel. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2008. – 364 s.

Мочернюк Наталя. **Взаємодія літератури і мистецтва. Теоретичний досвід українського і польського літературознавства.** В статті описана проблематика вивчення взаємозв'язків і взаємодій літератури з образотворчим мистецтвом, представлена українським і польським літературознавством. Звертається увага на методологічні пріоритети сучасної науки про літературу. Виділяються дослідження, присвячені вивченню творчості художників-універсалістів. Проаналізовані в аспекті міжвидового взаємодія мистецтв особливості наукової термінології, актуальної для українського і польського літературознавства. Сравнительный обзор имеет своей целью указать на ценные теоретико-методологические проекты, которые необходимо развивать в будущих литературоведческих студиях.

Ключевые слова: література, мистецтво, взаємодія літератури і мистецтва, синтез мистецтв, кореспонденція мистецтв, інтермедіальність.

Mocherniuk Natalya. **The Interaction Between Literature and Art. Theoretical Experience of Ukrainian and Polish Literary Studies.** The article traces the problems of studying of connection and interaction between literature and art, presented by Ukrainian and Polish literary criticism. The author pays attention to methodological priorities of modern science about literature. The investigations dedicated to studying of universalistic artists' works are accented. The peculiarities of scientific terminology in the aspect of interspecific interaction of art are analysed. The aim of the comparative review is to point out the valuable theoretical and methodological projects, which necessary to develop in future literary criticism studies.

Key words: literature, art, literature and fine arts interactions, synthesis of art, correspondence of art, intermedia.

Стаття надійшла до редколегії
18.02.2013 р.